

Makabayang Intelektuwal-Manunulat ng Pamahalaang Komonwelt: Ang Kaso nina Amado V. Hernandez at Salvador P. Lopez

KEVIN P. ARMINGOL
karmingol@feu.edu.ph
Far Eastern University, Manila

ABSTRAK

Layunin ng papel na ito na suriin ang mga akda ng dalawa sa tampok na makabayang manunulat sa Panahon ng Komonwelt na sina Amado V. Hernandez na kilala sa wikang Tagalog at Salvador P. Lopez para sa wikang Ingles. Gamit ang kani-kanilang akdang naisulat ng panahon ding iyon—koleksiyon ng tulang ‘Kayumanggi at iba pang tula’ ang kay Hernandez at mga sanaysay na ‘Proletarian Literature’ at ‘Literature and Society’ ang kay Lopez—tutukuyin ang mga namamayaning kaisipan at pananaw ng mga manunulat sa pagbubuo nila ng bayan gamit ang panulat. Inaasahan ding matutukoy at maiposisyon ang panlipunang gampanin at tungkulin ng manunulat sa kinaiiralan nilang lipunan at panahon. Mula rito, bagaman may malilina na tampok na pagkakaiba at pinagkakaisahang mga usapin ang dalawang manunulat, nanatiling mapanuri at makabayan sina Hernandez at Lopez sa kabila ng sistematiko at ganap na Amerikanisasyon sa mga katutubong Pilipino sa halos limang dekadang direktang pananakop sa Pilipinas.

Mga Susing Salita: Pamahalaang Komonwelt, Amado V. Hernandez, Tagalog, Salvador P. Lopez, Ingles, Manunulat

ABSTRACT

This paper aims to analyze the works of two of the prominent nationalist writers during the Commonwealth Period: Amado V. Hernandez, who writes in Tagalog, and Salvador P. Lopez for the English language. Using their works that were written during the period – ‘Kayumanggi at iba pang tula’, a collection of poems by Hernandez, and selected essays like ‘Proletarian Literature’ and ‘Literature and Society’ by Lopez – the paper will identify the dominant ideas and views of the writers on writing the nation using their pen. It will also try to recognize and position the social role and responsibility of the writers during their time and milieu. From here, although there are significant distinct features and standpoints from which the two writers are concerned, Hernandez and Lopez maintained to be critical and nationalist amidst the systemic and all-out Americanization of the Filipino people for almost five decades of direct colonization of the Philippines.

Keywords: Commonwealth Period, Amado V. Hernandez, Tagalog, Salvador P. Lopez, English, Writer

Habang nililigalig ng pampolitika at panlipunang krisis ang lungsod at kanayunan (Kerkvliet 1992, 71–91; Veneracion 1994, 55–80), sa kauna-unahang pagkakataon, kinilala ang sining at panitikan bilang bahagi ng panlipunang pagbabago sa panahon ng Pamahalaang Komonwelt matapos na pormal na manumpa bilang pangulo si Manuel L. Quezon noong 1935. Sa pagsisikap ng sektor ng mga artista at manunulat, tuluyan itong naisama sa batas (Arguilla et. al. 13). Narito ang sipi na makikita sa Artikulo XIV, Seksiyon 4 ng Saligang Batas ng 1935:

Section 4. The State shall promote scientific research and invention. **Arts and letters shall be under its patronage.** The exclusive right to writings and inventions shall be secured to authors and inventors for a limited period. [akin ang diin]

Isa sa tampok na resulta ng nasabing batas ay ang pagkakatatag ng Commonwealth Literary Awards noong 1940 na nagsilbing taunang patimpalak sa malikhaing pagsulat sa tatlong pangunahing wika sa kapuluan ng panahong iyon: ang Ingles, Tagalog, at Espanyol sa pangunguna mismo ng bagong-tatag at ‘nagsasariling’ gobyerno. Sa kabila ng oportunidad at espasyo na inilaan ng nagsasarili nang pamahalaan ng panahong

iyon; kung gayon, paano tinitingnan ng mga manunulat ang kanilang gampanin sa pagbubuo ng bayan gamit ang kanilang mga panulat? Ano-ano ang mga kongkretong manipestasyon nito na makikita sa kanilang mismong panulat ng panahong iyon? Sa pamamagitan ng papel na ito, inaasahang mapalilitaw ang mga aspirasyon at layon ng dalawa sa kinikilalang manunulat sa dalawang pangunahing wika ng kanilang panahon: Si Amado V. Hernandez sa Tagalog at si Salvador P. Lopez sa Ingles.

Ang librong *Kayumanggi Aklat ng mga Tula* ni Amado V. Hernandez at dalawang sanaysay na pinamagatang “Literature and Society” and “Proletarian Literature” ni Salvador P. Lopez— mga kapwa nalimbag noong 1940 at kabilang din sa nagkamit ng gantimpala sa Commonwealth Literary Awards ang mga gagamiting primaryang batis para sa papel na ito.

Si Amado V. Hernandez ay nakilala sa maagang edad dahil sa husay sumulat lalo na sa tula. Naging editor siya ng pahayagang *Mabuhay* at napabilang sa iba’t ibang babasahin at pahayagan ang kanyang mga tula. Samantala, nakilala bilang mamamahayag, guro, at diyarista si Salvador P. Lopez sa di niya matatawarang angking talino sa paggamit ng Ingles ng kanyang panahon.

Naniniwala ang mananaliksik na sa kabila

ng tuluyang kolonisasyon sa isip, puso, at pati na sa wika ng mga katutubong Pilipino sa panahon ng Amerikanisasyon, nagpatuloy sa mga intelektuwal-manunulat ang diwang nasyonalismo at makalipunan sa kanilang panulat.

ANG PILIPINONG INTELEKTUWAL AT ANG PAMAHALAANG KOMONWELT

Ang kampanya para sa pagsasarili ng Pilipinas mulang 1919 hanggang 1934 ay tila nagbunga rin nang aprubahan ang Tydings-McDuffie Act sa Estados Unidos at Pilipinas na ipinasa ng Pambansang Kongreso noong Mayo 1, 1934 (Agoncillo 1998, 360). Sa pagbuo ng Konstitusyong 1935 noong Pebrero 8, naipagwagi ni Manuel Luis Quezon ang pagiging pangulo at Sergio Osmeña para sa ikalawang pangulo ng Pamahalaang Komonwelt.

Itinuring na ‘Ginintuang Panahon’ ang pagkakatatag ng nagsasariling pamahalaang ito sa Pilipinas. Ang bayang deka-dekada nang nagggiit ng paglaya sa Kolonyal na Estados Unidos sa pamamagitan ng parliyametaryong paraan, ngayon ay binigyan ng ‘desisyon’ at pagkakataon na lubusin ang panahon ng transisyon ng pagpapalit ng gobyerno mula kolonyal na pamumuno ng dayuhan hanggang sa masapit ang pamumuno ng mga Pilipino mula sa pinakamataas na posisyon ng pamamahala hanggang sa pinakamababang kinatawan ng estado.

Bukas-kamay naman itong tinanggap lalo na ng mga intelihensiya, partikular ang mga manunulat. Nagbunga ang ganitong hangarin sa pagtatatag ng Philippine Writers’ League (PWL) noong Pebrero 1939. Sa kauna-unahan ding pagkakataon, at marahil ang pinakahuli na, ang PWL lamang ang samahang pangmanunulat na itinatag at pinondohan sa ilalim ng gobyerno ng Pilipinas. Layunin sa pagkakatatag ng PWL na ipahayag ang malaon nang pangangailangan at panawagan na pagbuklurin ang nasabing sektor. Naging lunan din ito hindi lamang ng pagpapayaman at pagpapaunlad sa usaping pampanitikan at pansining ng bansa, kundi maging ng nagtutunggaling pampolitikang prinsipyo at pang-ideolohiyang sumasangkot sa panulat ng mga manunulat sa lipunang kanilang kinaiiralan.

Sa kasalukuyan, malayo na ang inabot ng ambag ng mga akda at panulat nina Amado V.

Hernandez at Salvador P. Lopez sa pagbuo ng bayan at pagbabagong panlipunan, lalo na sa mga panahong patuloy na nililigalig ang bansa ng samot-saring panlipunang krisis at paghahangad ng alternatibo at tunay na pagbabago sa buhay at kabuhayan ng karaniwang mamamayan. Isang mahusay na halimbawa nito ang ilang pag-aaral na tumitingin sa mga akdang pampanitikan ni Hernandez sa pagpapaunlad ng kaisipang ‘sosyalista’ na nakalapat sa kondisyon ng Pilipinas, tulad na lamang ng makalipunan at makabayan nitong programa sa larangan ng edukasyon, ekonomiya, at politika (San Juan 2016, 84–95; Tablan 2011, 32). Sa kabilang banda, ganito rin ang pagtingin kay Lopez sa kanyang pagpapayaman ng depinisyon at ambag sa pagbuo ng panitikan ng ‘proletaryo’ at nakikisangkot—sa kabila ng matingskad na pagkababad sa kultura’t edukasyong kolonyal at wikang Ingles na punla ng mga mananakop na Amerikano sa halos limang dekadang direktang pangongolonya sa Pilipinas (Acuña 2009, 36).

Sa puntong ito, inaasahang masasalamain ang produkto ng ilang dekadang pananakop ng Amerika sa Pilipinas sa pamamagitan ng mga manunulat at kanilang akdang susuriin.

SI AMADO AT ANG NILULUNGGATING BAYAN SA KAYUMANGGI

Tulad ng maraming makata, dumaan sa mahaba-habang proseso si Amado V. Hernandez bago tuluyang kilalanin bilang ‘Makata ng Manggagawa.’ Tampok na rito ang kanyang samot-saring tula na maaari ring basahin bilang mga natatangi at dominanteng halagahan at kaisipan ng kanyang panahon. Tulad ng nabanggit na, mainam na talakayin ang kanyang katipunan ng mga tulang pinamagatang *Kayumanggi at Iba ang Tula* na tanging nagwagi ng Unang Gantimpala sa labindalawang lahoc na mga nagwagi sa dibisyon ng wikang Tagalog sa Commonwealth Literary Awards noong 1940. Nahahati sa tatlong bahagi ang *Kayumanggi*: “Sa Bayan,” “Sa Buhay,” at “Sa Pag-ibig.” Bagaman kinikilala ng papel na ito na bawat tula sa koleksiyon ay kapupulutan ng mahuhusay at makakabuluhang diskusyon, pipiliin lamang ang koleksiyon na nasa “Sa Bayan” sapagkat dito higit na makabubuo ng konsepto ng bayan sa gitnang hati ng panahon ng panulat ni Hernandez na kanyang iniralan.

Sa nasabing koleksiyon, maaari pang hatiin ang mga tula sa tatlong bahagi na may pagkakatulad ng tema at nilalaman. Para sa unang bahagi, binubuo ito ng mga tulang “Ang Mahal na Birhen at ang Babai,” “Mariang Makiling,” at “Balagtas.” Sa unang tula, tila isang aparisyon ng Mahal na Birhen sa kalagitnaan ng pananalangin ng isang babae ang masasaksihan sa tulang ito mula sa punto de bista ng persona. Samantalang hindi na bago ang mga ganitong popular na kuwento o naratibo lalo na sa mga pigura ng relihiyong Kristiyanismo, ang mga ganitong usapin ay laging sariwa lalo na sa mga umaasam ng pagpapala at labis na naghihikahos. Sa sumunod na pangyayari, nagkausap ang dalawang tauhan at iniaalok ng Mahal na Birhen ang babae ng iba’t ibang yaman na naroroon sa langit na kanilang pinuntahan: ginto at pilak, brilyante at perlas, at marami pa iba ngunit hindi ito ang gusto ng babae kaya tinanong ng Mahal na Birhen ang kausap kung ano ang gusto. Sa ganitong sagnong nagwakas ang tula:

Sagot ng Babai; — “Oh, Ina ng Awa,
ako’y Pilipinas na bayang mahina,
Mutya ng Silangang kanilang dinaya,
di yaman ni aliw ang tunay kong nasa
kung hindi ang aking naglahong paglaya!”
(Torres-Yu 1986, 258)

Mula sa simpleng salaysay na nagsimula bilang isang relihiyosong engkuwentro ay tuluyan nang tumungo at nagwakas sa di inaasahang sosyo-politikal na representasyon. Ang ganitong kakalasan at estilo sa hulihan ng tula ay higit na epektibo lalo na’t kung gustong pansamantalang itago sa unahan at gitnang bahagi ng akda ang nilalayong mensahe ng manunulat. Nagpatuloy rin ang paggamit ng simbolo ng bayan bilang isang babaeng ‘mahina,’ ‘kawawa,’ at tila ‘lanta nang bulaklak’ sa kamay ng mga dayuhan at mapagsamantala simula nang maging popular ang katawagang ‘Inang Bayan’ na higit na nakilala sa Katipunan ng Rebolusyong 1896. Gayunpaman, kung didistansiya sa mismong anyo at pamamaraan na ginamit sa tula, madali ring magagap ang paniniwala ng manunulat kung kanino at saan ang kanyang pinaniniwalaang makatutulong sa pagpapalaya ng kanyang bayan—sa tulong din ng kanyang relihiyon mismo at hindi sa pagbubuklod at pagkakaisa ng mamamayan. Sa kabilang banda, mahalagang linawin na

marapat na tingnan sa diyalektikong proseso ang ganitong penomena. Saksi ang lipunan at kasaysayan ng bansa sa pagsasanib ng relihiyon at politika sa pagsusulog ng pagbabagong panlipunan na magiging laman ng diskurso ng mga tampok na indibidwal at panlipunang kilusan sa ikalawang hati ng ikadalawampung siglo.

May ganitong elemento rin ng pagsasanib ng dalawang paksa ang tulang “Mariang Makiling.” Halaw mula sa pamosong kuwentong bayan sa Katagalugan, mabait at mapagbigay na diwata si Mariang Makiling sa taumbayan na tuwing bumababa mula sa kabundukan ay maraming dala-dalang makakain at kabuhayan sa mga taganayon. Ngunit inabuso ng mga tao ang kabaitan ng diwata hanggang sa isang araw ay hindi na ito nagpakita pang muli na labis na ikinalungkot ng mga taong umaasa sa mga ibinibigay ng engkantada. Sa pagtatapos ng tula, inihalintulad ang diwata sa naging kapalaran ng bayan bilang masagana at handang ibigay ang lahat upang maging maginhawa ang buhay ng mamamayan. Ngunit nang dumating ang mga dayuhan ay tila naghingalo’t nag-aagaw-buhay na ito. Narito ang huling sagnong:

Nguni’t siya, nang malaon ay nawalan
na ng dilag,
naubos ang kanyang yamang noong
araw’y nakatambag;
sapagka’t ang mga dayong dito’y
biglang nagsipadpad,
parang linta kung sumipsip, tila
balang kung lumaklak. (278)

Sa ikalawang pagkakataon, muling ikinawing ni Hernandez ang kalagayan ng bayan na sa puntong ito ay sa anyo ng kuwentong bayan. Hindi na lamang basta likhang-isip si Mariang Makiling na sa unang bahagi ay siyang diwatang nagkakaloob ng biyaya sa taumbayan. Sa puntong ito, siya na rin ang kumakatawan sa aspirasyon at hangarin ng bayan na kamtin ang pag-unlad at paglayang matagal nang inaasam kung hindi lamang sa mga dayuhan—mga linta at balang na pumepeste sa buhay at kabuhayan ng mamamayan.

Panghuli sa tulang kabilang sa unang bahagi ay ang tulang “Balagtas.” Tumutukoy ito sa papel ng makatang Francisco ‘Balagtas’ Baltazar sa kanyang mga ambag sa pagpapalaya ng Pilipinas. Binubuo ng sampung sagnong

na may kalakhang wawaluhing taludturan, litaw ang yaman sa bokabularyo at balon ng mga salita sa wikang Tagalog si Hernandez. Sa kabilang banda, ito rin ang nagsilbing kahinaan ng tula sapagkat maituturing itong ‘pinamulaklak nang pinamulaklak’ nang sa gayon ay maputungan si Balagtas sa isang labis na pagtatangi sa halip na patampukin ang tunay na esensya at kahalagahan niya sa pagbabagong panlipunan noong ikalabingsiyam na siglo (Armingol 2019, 60–70). Dagdag pa, itinuring din si Balagtas na naglatag ng punla upang ‘ganap na maging bansa’ ngunit wala sa mga linya ng tula ang tinukoy bilang halimbawa; at sa halip ay binigyang-diin ang mga aral na mapupulot sa bawat taludturan na hindi kataka-taka sa panahong namamayani at lumalaganap ang anyo ng panitikan na may katangiang magbigay-aliw at mangaral (Reyes 2012, 202–3).

Kung babalikan ang mga sinuring tula sa itaas, isang katiyakan na may pagtatangka si Hernandez na pagsanibin ang relihiyon, kuwentong bayan, at panitikan sa kamalayan ng mamamayan tungo sa pagbabagong panlipunan gamit ang panulaan. Dagdag pa, tampok sa tatlong tulang tinalakay ang moralidad bilang mapagpasyang salik upang makamit ang inaasam na paglaya o kasaganahan— isang malinaw na tatak at namamayaning tema sa panulat ni Hernandez at ng kanyang panahon.

Samantala, tumatalakay sa mga bayani ng Pilipinas ang ikalawang bahagi na matutunghayan sa “Sa Bayan” sa *Kayumanggi* na binubuo ng mga sumusunod na tula: “Rizal Day,” “Bonifacio,” at “Plaridel.” Sinikap ni Hernandez na palitawin ang natatanging katangian ng bawat isa lampas sa paggunita kundi pati na sa pagsasabuhay ng kanilang simulain.

Sa tulang “Rizal Day,” isa itong anyo ng pagsasapantaha na kung paano kaya ay isang araw biglang mabuhay si Jose Rizal at bumaba ng kanyang bantayog sa kasagsagan sa araw ng paggunita sa kanya. Sa bahaging ito, ibinulalas ni Rizal ang kanyang pagkadismaya sa paglihis ng landas ng kanyang mamamayan at pagkawalang-saysay ng dakilang layon na kanilang inialay sa katubusan ng bayan. Nagbanggit pa ang nabuhay na bayani ng pangalan ng kapwa niya bayani na naglaan din ng buhay sa paglilingkod sa bayan at nagbitaw ng tanong sa mga tao:

—“Nangamatay kami nina Bonifacio,
Burgos at Plaridel,
Luna at Jacinto,
Ang aming dakilang binhi ay napano?
Kay ba’y wala nang pagka-Pilipino?”

Sa pagwawakas ng tula, planong basagin ng ‘nabuhay’ na Rizal ang nakasanayan nang pagdaraos ng samot-saring gawain ng paggunita sa sinumang bayani na hindi naman tunay na isinasabuhay ang simulain ng mga bayaning nagbuwis ng buhay para sa taumbayan.

—“Ang para-parada’t talu-talumpati
ay di mangyayaring
kumalag ng tali . . .
Mangagbago kayong damdami’t ugali!
Dalhin sa Kalbario ang kurus ng lahi! (273)

Para sa personang Rizal sa panulat ni Hernandez, upang ganap na ‘makalag ang tali’ na posibleng ang tinutukoy ay ang tanikala ng pagkaalipin, kinakailangan ang pagbabago ng loob na siyang tumutukoy sa damdamin at pag-uugali ng mga tao upang ganap na maabot ang Kalbaryo o siyang magsisilbing katubusan ng lahing Pilipino. Sa muling pagkakataon, tila ang simbolismo at arketipo ng Kristiyanismo sa pagpapalaya ng bayan ay siyang di nawawaglit na salik sa tulang ito ni Hernandez na ang pagiging matiisin at labis-labis na pagpapakumbaba ng mga Pilipino ang siyang magsasalba sa kanyang kasawiampalad sa kamay ng mga dayuhan.

Inihambing naman ni Hernandez sa isang nag-aalborotong bulkan si Andres Bonifacio, ang Supremo at utak ng Rebolusyong 1896, sa tulang ipinangalan din sa kanya. Ang kabuuan ng tula ay isang pagkilala mismo sa mayamang karanasang iniambag at inialay ni Bonifacio sa pagpapalaya ng bayan. Sa ikatlo at huling kanto ng nasabing tula, interesanteng pag-usapan ang nais buksan nitong diskusyon: sa una at ikalawang saknong, kaya nananatiling mahina at kawawang bansa ang Pilipinas sapagkat hanggang sa kasalukuya’y hawak ito sa kamay ng dayuhang ‘isang naging busabos ding tila ibig mangbusabos’ kung kaya’t ‘nasa kurus hanggang ngayon itong si Juan de la Cruz.’ Kaya ganoon na lamang ang pagsasalarawan sa taumbayan sa paghahanap at pagtawag sa pangalang ‘Bonifacio’ kung kailan babalik ang nasabing bayani.

Kailan nga magbabalik ang matapang na Supremo?

Tinatawag ka ng bayan:— “Bonifacio ! Bonifacio!

isang sinag ng paglaya bawa’t patak ng dugo mo!” (277)

Bagaman optimistiko para sa tula at kay Hernandez na muling ipagpatuloy ang nasimulan ni Bonifacio sa pamamagitan ng muli’t muling ‘pagbuhay’ sa kanya, tila nawala naman sa hinagap at sa mismong panulaan ni Hernandez ang mga indibidal at kilusan na patuloy nang nagsasabuhay ng mga paniniwala ni Bonifacio ng kanyang panahon: ang mga lumalakas at lumalawak na noong kasapian ng kilusang magbubukid dulot ng matinding problema sa usaping agraryo sa Gitnang Luzon at kalapit probinsiya (Veneracion 1994, 60–70; Simbulan 2018, 48–54). Panahon din itong kaliwa’t kanang ang mga aklasan ng pederasyon ng mga unyon sa mga pabrika’t pagawaan sa Kamaynilaan (Kerkvliet 1992, 71–91).

Panghuli sa ikalawang bahagi ang tulang ‘Plaridel’ ni Hernandez na tumatalakay sa buhay at kabayanihan ni Marcelo H. del Pilar na kung paanong ginawa ang lahat ng makakaya upang isiwalat ang pang-aabuso at pananamantala ng mga Espanyol sa mga katutubong Pilipino, ay siya namang saklap ang sinapit sa ibayong lupain dulot ng malulubhang karamdaman hanggang sa bawian ng buhay. Ngunit ayon sa makata, nagpapatuloy ang paghawan ng landas na sinimulan nina Plaridel at magpapatuloy hanggang hindi nakakamit ang katarungan para sa lahat.

May naiwang tanging landas ang Plaridel na magiting,

isang landas ng Bayaning sa lahat na’y nagbibilin:

—“Kababayan, magbalikwas kung ayaw kang paalipin !” (280)

Para naman sa pangatlo at panghuling bahagi ng mga tulang nakapaloob sa “Sa Bayan” sa *Kayumanggi* ni Hernandez ay ang mga tulang “Quezon,” “Pamahalaan,” at “Kayumanggi.” Mahalaga ang bahaging ito sapagkat dito makikita ang ugnayan ng makata sa lipunang kanyang kinabibilangan: may pakikitalad o pakikibakang naganap ba sa pagitan ng makata at kanyang panulat sa naghahari at kolonyal na kaayusan? O siya mismo ay kapanig at kaisa sa pagpapatuloy at

pagpapatingkad ng kaayusang ito gamit ang kanyang panulat?

Binubuo ng apat na kanto ang tulang ‘Quezon’ na nagdadambana sa kasalukuyang pangulo noon ng Pamahalaang Komonwelt na si Quezon. Malinaw ang mensaheng nais ipabatid sa una at ikalawang kanto ng tula: samantalang nakamit na ang inaasam-asam na paglaya ng bayan ay agad naman itong inagaw. Ngunit sa pagsisikap ng lider na si Quezon ay muli’t muling pinagbuklod at pinagkaisa sa iisang watawat ang mamamayang Pilipino. Sang-ayon pa kay Hernandez sa ikalawang kanto, hindi maipagkakamaling ang kabayanihang ipinamalas ng bantog na lider ay mula pa kina Rizal at Bonifacio na tuluyan nang nasalin sa pangulo. Kung kaya di katakatang pamunuan ni Quezon ang Komonwelt tungo sa landas ng paglaya.

Upang lalo pang iluklok sa pedestal si Quezon, isinalarawan ni Hernandez ang pangulo na hindi tuminag sa alin mang banta ng seguridad, sakit o delubyo. Makikita ito sa ikatlong kanto ng tula:

Hindi naligalig

sa lupit ng sakit, banta ng kaaway,
marunong maghagis ng bato’t tinapay;
may matang agila at pusong tamaraw,
lalong nagliliyab

sa pamimiyapis kung nasusugatan...

May buhay na parang bulaklak, makulay,
ang lahat ng ganda

at lahat ng bango, sa baya’y pangbuhay;

Kaya ganoon na lamang ang pambihirang paghahambing ni Hernandez kay Quezon bilang ‘natupad na panaginip na Bernardo Carpiang/ lalagot ng gapos sa bayang may hapis.’ Isa itong kalabisan na tila Diyos na nagkatawang-tao ang pagsasalarawang ito ng makata sa kanyang pinag-aalayan ng tula. Kaya tila isang paraiso ang mabubuong larawan sa isip sa pagwawakas ng tula:

ang “justicia social” ay kanyang ginamit:
iisa ang batas,

iisa ang Diyos sa lungsod, sa bukid;
walang tanikala’t ligtas sa panganib,

ang bansa’y tiyak nang

sa pagsasarili masayang sasapit,

at ang binibigkas nang boong pag-ibig:

—Mabunying Pangulo,

Mabuhay po kayo nang lalong malawig!
(281)

Samantala, tila seryosong tono ng makata ang matutunghayan sa tulang “Ang Pamahalaan.” Malinaw ang pagguhit ng linya ni Hernandez sa kanyang pagtindig dito kung anong inihahain ng pamahalaan sa pangangailangan at panawagan ng bayan. Ani Hernandez, kung ang pamahalaan’y kasumpasumpa, dapat lang itulad ito sa ‘gusaling puno ng anay’ na kailangan nang gibain o wasakin (283). Ngunit kung ang namumuno nama’y mahusay ang pagpapatupad ng batas, aniya’y dapat itong suportahan at ipagtanggol ‘sapagkat ang gobierno/ na sa bayan ukol ay siya ring bayan.’ Kung pag-uugnayin ang dalawang katatapos na tulang sinuri, malinaw na ang suporta at tindig ng pagkakaisa ni Hernandez, bilang mamamayan at bilang manunulat, ay itaguyod at ipagtanggol ang pamahalaan ni Quezon. Dagdag pa, mainam basahin ang kanyang tula bilang pagguhit din ng linya sa kanyang tinitindigan ng mga panahong iyon: buo ang suporta niya kay Quezon bilang pangulo ngunit mapanuri sa mga nagaganap at magaganap pa sa magdaraang gobyerno.

Mahalagang linawin at mailagay sa lugar ang argumento sa itaas na ang pangyayaring magkaroon ng Pilipinong pangulo at pamahalaang taguyod ng mga Pilipino sa panahong sakmal at direktang kolonya ng Estados Unidos ay isang matagal na proyekto ng paghubuo ng nagsasariling bayan at kolektibong mithiin ng mga Pilipino. Sa ganito marapat ding basahin at kilalanin ang mga makabayang manunulat: na ang kanilang buong buhay ay isa ring proseso ng paghuhubog sa kani-kanilang mga pinaniniwalaan at tinitindigan sa mga pangyayaring kanilang nilahukan at kinasangkutan.

Para naman sa panghuling tula, pinamagatan itong “Kayumanggi” mula rin sa mismong pamagat ng libro ng tula ni Hernandez. Ito ang pinakamahabang tula sa koleksiyon na binubuo ng sampung kanto na may tigwawalong saknong na binubuo ng anim na taludturan. Sa unang tatlong kanto nito, ipinabatid ng persona ang halaga ng pagkakaroon ng sustenidong mapagkukuhanan ng iba’t ibang pangangailangan mula sa yaman ng lupa at karagatan na sagana sa iba’t ibang mapagkukuhanan ng makakain at kabuhatan. Isinalarawan din ang naganap na makasaysayang pakikipagkalakalan sa iba’t ibang karatig-bansa at nayon upang lalong mapagtibay ang ugnayan sa isa’t isa at ang halaga ng pagpapalitan ng gamit at

kultura. Sa puntong ito, matutuklasan na ang nagsasalitang persona ay ang kolektibong tinig ng katutubo sa kapuluan ng Pilipinas na tila pagsasalaysay ng kolektibong kamalayan at karanasan mula sa isang malayong nakaraan hanggang sa mga tampok na mahahalagang pangyayari na bumago sa pag-unlad ng bansa. Nang lumaon ay dumating ang di inaasahang bisita, ang mga Espanyol na nagsagawa ng pakikipagsandugo o katapatan ng pakikipagkaibigan. Ngunit sa halip na suklian ang kabutihan ng mga katutubo, tila mabilis na nabago ang ihip at ang bagong kaibigan ay naging bago at matagal-tagal na kaaway.

Kami’y nagsandugong natutuwa kapwa,
nagtirik ng kurus sa gitna ng tuwa,
ako’y sinabitan ng kuintas na sadya...
At noon naganap ang unang “himala”:
kuintas sa leeg ko’y naging tanikala,
laya ko’y sa kurus nagapos na bigla! (263)

Sa ikalima at ikaanim na kanto, mistulang nasa isang mabilisan ang lahat ng pangyayari: mula sa kasaysayan ng direktang pananakop ng mga Espanyol hanggang sa humantong sa pagtatanggol ng mga bayani ng bayan at tuluyang tumangan ng armas tungo sa isang armadong pakikibaka ng mga katutubong Pilipino. Ngunit pansamantalang naantala ang demokrasyang inaasam dulot ng pananakop ng mga Amerikano at tila sa isang kisapmata lamang ay marami-raming Pilipino ang napaniwala na ipagkakaloob ng bagong mananakop ang paglayang inaasam sa takdang panahon.

nangakong tutulong sa banal kong nasa,
kung handa na ako’y iiwang malaya;
ang baya’y kawangki ng iyaking bata,
himasi’t madaling matuyo ang luha! (264)

Samantala, pagdambana sa katangian ng birheng kababaihan at usapin ng lahi ang nais pag-usapan sa ikapito at ikawalong kanto ng tula. Para kay Hernandez, matingkad ang kanyang pagtatangi sa payak na pinagmulan at uri ng pamumuhay na humahantong sa pagkakasya na lamang sa kung anong dumating sa buhay ng sinuman—isang repleksiyon ng realidad sa nakararaming tao na gaano man kahirap o kababa ang isang ikinabubuhay basta ito’y hindi galing sa nakaw o pagsasamantala ay ayos na. Binibigyang-diin din sa tula na basta ika’y may mabuting asal at loob ay

patuloy kang pagpapalain ng Diyos. Para sa mananaliksik, problematiko ang ganitong pag-iisip na tumatagos hanggang sa kasalukuyang kaisipan ng mga nasa nakabababang saray ng lipunan sapagkat tila naalis ang pananagutan at responsabilidad ng estado sa pagpapabuti sa kalakhang kalagayan ng taumbayan at naibabato ang sisi sa karaniwang mamamayan.

At panghuli, ang ikasiyam at ikasampung kanto ng tula ay tumutukoy naman sa pagpapahalaga sa wastong pagkakataon at panahon ng kung saan may naghihintay na malaking biyaya sa sinumang nagtitiis at mahaba ang pasensiya. Sa ganitong katangian inihambing ang mga Pilipino sa tulad ng mga ibon, pukyutan, at langgam sang-ayon sa tula. Pansinin ang ilan sa mga huling sakanong ng panghuling kanto ng tula.

Sa bukid, lagi nang tiwasay ang lahat,
bawa't banga'y puno ng mabangong bigas;
lipus din ng sigla ang lahat sa siudad,
ang mga makina ay nagtitimpalak;
ang ani at yari'y sagana't maunlad,
kabuhaya'y walang banta ng tagsalat!

Ang lahat ng dampa at puso'y masigla,
masaya ang tao't ang baya'y masaya;
ang dalawang sangla na dito'y dinala
ng amerikano't kastila'y buhay pa;
ang pagkakapantay ay pagkakaisa,
ang Kristianismo ay nasa kalulwa!

Silanga't Kanluran ay nag-isang-dibdib
sa aking lupaing pinakamarikit,
dito ang lahat na'y tila magkapatid,
ang kapayapaang naglaho nang tikis,
dito rin nakitang muli ng daigdig. [akin
ang diin] (271)

Bagaman isang magandang pagpapakita ng pagmamahal sa bayan ang mga ipinapakita sa mga huling bahagi nitong tula, tila nananawagan ng rekonsilasyon o pakikipagkasundo si Hernandez sa madilim na nakaraan ng bayan at dapat nang tahakin ang landas ng pag-unlad. Ipinagbubunyi rin ng makata ang lahing Pilipino bilang lahing kayumanggi na nalalapit na ang araw ng kalayaan sa mga dayuhan. Gayunpaman, tila problematiko ang mga binanggit ni Hernandez sa mga sakanong ng tulang nasa itaas. Tila natatabingang si Hernandez ng labis

na pagdakila sa kanyang lahi samantalang hindi nakalapat sa lupa ang kanyang mga paa sa tunay na nangyayari sa kanyang mga kababayan sa lungsod man o sa kanayunan (Agoncillo 1998, 119–20; Kerkvliet 1992, 71–91; Veneracion 1994, 60–70; Simbulan 2018, 48–54). Maihahalintulad ang mga siniping sakanong ng tula sa itaas sa kontrobersiyal na alitan sa hanay ng mga manunulat ng panahong ding iyon na may pagbibigay-diin sa sining-para-lamang-sa-sining tulad ng kung paanong galak na galak na umaawit ang mga makata sa dapithapon sa Manila Bay habang pinag-uusapan ng lahat ang mga barong-barong sa Tondo (Arguilla 1940, 39–43).

Samakatwid, tungkol sa kasaysayan ng lahing Pilipino ang tulang 'Kayumanggi' at ang tindig at pagtingin ni Hernandez sa iba't ibang mahahalagang usapin ng kanyang panahon. Gayon nga lamang, isa sa suliraning kinaharap ng tula sa pagbubuo nito ng bayan gamit ang kanyang panulat ay ang pagiging hiwalay sa tunay na mga nagaganap sa paligid nito at ukol sa tunay na kalagayan ng kanyang mamamayan.

Sa pangkabuuan, sinikap ni Hernandez sa kanyang koleksiyon ng mga tula na isalarawan at ipakita ang bayan sa mga panahong humaharap sa isang malawakang transisyon ang lipunang kanyang kinabibilangan—ang pagtatatag ng Pamahalaang Komonwelt at ang mga pangako nito sa taumbayan, kabilang na ang pagkakaloob ng panlipunang kataranungan para sa lahat. Sa kabilang banda, makikita rin ang halagahan at paninindigan ni Hernandez, na produkto ng lipunan at panahong kanyang kinabibilangan, at tumatagos sa kanyang panulaan at kung paanong hinubog ang kanyang halagahan at kamalayan sa pagbubuo ng bayan gamit ang kanyang panulat.

SI SALVADOR P. LOPEZ AT ANG GAMPANIN NG PANITIKAN AT MANUNULAT SA PAGBABAGONG PANLIPUNAN

Ang paggamit ng wikang Ingles ay hindi lamang aksidente kundi malay na pamamaraan ng mga Amerikano upang ipakilala at malaon ay higit na ipayakap sa mga katutubong Pilipino bilang wika ng bagong kolonyal na kaayusan. Sa katunayan, hindi natatapos sa pagkuha ng pampublikong edukasyon ang pagsasabuhay ng wika ng mga kolonyalista. Gumawa ng iba't ibang

pamamaraan at mekanismo ang kolonyal na kaayusan upang lubusang yakapin ng taumbayan ang Ingles, tulad ng pagtatrabaho sa kolonyal na gobyerno, pagnenegosyo, at marami pang katulad (Constantino 1975, 116–7). Sa paglipas ng mga taon, kakikitaan ng labis na kahusayan sa paggamit ng Ingles ang ikatlong henerasyong nagsipagtapos sa pampublikong edukasyon sa ilalim ng mga Amerikano kabilang na ang henerasyon ng manunulat na si Salvador P. Lopez (Agoncillo 1980, 377–8). Hindi lamang nakilala sa kahusayan sa pagsusulat sa wikang Ingles si Lopez kundi pati na ang napili niyang paksang tatalakayin gamit ang panulat: ang pagsasanib ng usaping pampanitikan sa usaping panlipunan—paksang hindi masyadong binibigyang-pansin sa kawalan ng bilang ng mga mambabasa o sa takot na mabansagang kaaway ng namamayaning kaayusan.

Sa huling bahaging ito ng papel, susuriin ang dalawa sa popular at kinikilalang sanaysay ni Lopez na nasulat sa Panahon ng Komonwelt at nagwagi rin ng Unang Gantimpala sa dibisyon ng Ingles sa Commonwealth Literary Awards noong 1940. Magtutuon lamang sa nasabing dalawang artikulo: ang “Proletarian Literature: A Definition” at “Literature and Society”—ilan lamang sa mga akdang patuloy na bahagi ng talakayang pang-intelektuwal hanggang sa kasalukuyan.

Ang pangangailangan na kilalanin ang iba’t ibang salik na nakaaapekto sa panulat ng manunulat ang pambungad ni Lopez sa kanyang sanaysay na “Proletarian Literature: A Definition.” Hindi na lamang laging personal na sensibilidad, damdamin, at kaisipan ang dapat na tinutugunan upang ganap na makabuo ng isang mahusay na akdang pampanitikan, ani Lopez. Sa halip, mahalaga rin kung paano binibigyang-buhay ng manunulat ang kanyang akda batay sa kalidad ng haraya at kaisipan na mayroon ang may-akda (Ordoñez 1995, 174). Kaya ganoon na lamang ang pagbibigay-diin ni Lopez sa halaga ng panahong kinakabibilangan ng sinumang manunulat sa idinudulot nitong ‘epekt’ sa pagpapahusay ng akda. Sa puntong ito, dito pumapasok ang kahulugan ng proletaryadong panitikan na nais talakayin ni Lopez sa kanyang artikulo.

Plainly, then proletarian literature as a distinct category is valid only if we accept the theory of the social conditioning of literature. Since it

follows that his work must reflect with more or less accuracy the conditions of the society in which he lives. And since those conditions, as we have said, are largely the results of social and economic factors, the validity of the concept of proletarian literature is at least equal to that of the social classes. (175)

Kaya hindi rin mabilang ang mga kuwento, tula, nobela, at dula ang nalikha noong unang dalawang dekada ng ikadalawampung siglo na kalakhang nagsisiwalat ng tunggalian sa pagitan ng mga uri, halimbawa na lang sa pagitan ng magsasaka o kasama at panginoong maylupa, malaking negosyanteng komprador at mga manggagawa sa pabrika, at marami pang katulad. Sa kabilang banda, inililina ni Lopez na hindi dahil tungkol sa manggagawa ang isang kuwento o akda ay maituturing na agad na proletaryadong panitikan ang nasabing likhang sining o akda. Aniya’y kailangang nabibigyang-diin dito ang pagtunggali sa mga atrasado at piyudal na paniniwala at halagahang tumutukoy sa malinaw na politikal na oryentasyon ng may-akda, at higit sa lahat ang makauring kamalayan nito (176).

Upang lalong patingkarin ang usapin, nagbigay ng apat na katangian si Lopez ng ipinagpapalagay niyang proletaryadong panitikan: a) rebolusyonaryong optimismo, b) pagdulog na historikal materyalismo, c) pagsasanib ng anyo at nilalaman at umiiwas na maging dogmatiko ang pagsasalarawan sa isang salaysay, at d) realista at hindi naturalistang lapit sa pagbubuo ng suliranin o kontradiksiyon (177–8). Tumutukoy ang una sa kung paano nakapagbibigay ang manunulat ng pag-asa sa mismong kondisyon at kalagayan ng mga tauhan sa kuwento o salaysay sa kabila ng labis-labis na pananamantala at pang-aabuso na kinakaharap mula sa naghaharing-uri. Sa ikalawang bahagi naman, hindi lang nito isinalarawan ang mga tagpo o pangyayari sa bawat akda at sa halip ay mahigpit na kinikilala ang saysay ng nakaraan at kasalukuyan upang makamit ang inaasam na aspirasyon sa hinaharap. Lalong hindi rin nakukulang ang mga proletaryadong panitikan sa iba’t ibang anyo ng propaganda o malalalim na termino na nagbihis lamang na isang akdang pampanitikan para lamang masabing itong malikhain at masining: sa halip na makapagmulat ay lalo lang ikalalayo ng loob ng mga inaasahang

mambabasa. Ito ang isinasaad ng ikatlong katangian. At ang panghuli at ikaapat, nakatuntong ang proletaryadong panitikan sa estilo at pamamaraan ng realismo ngunit higit itong may katangian ng rebolusyonaryo at sa kabilang banda’y may katangian pa rin ng romantismo sapagkat naniniwala pa rin ito sa esensya ng buhay na malinaw rin, ani Lopez, na tinutunggali nito ang mga akdang surrealismo, ekspresyonismo, at lalong higit sa naturalismo sapagkat inaalisan nito ng pananagutan ang isang akda ng malinaw na gampanin at tunguhin ng usaping tao laban sa tao na siyang tampok na pinakamahalaga sa lahat ng kontradiksiyon na ninanais iresolba sa bawat akda.

Batay sa mga katangiang inilahad ni Lopez, nagbubukas ito ng samot-saring mahahalagang usapin lalo na ang di matapos-tapos na talakayin hinggil sa ugnayan ng sining at politika. Di nakagtatahang sa huli’y nilalaman o politika ang higit na mapagpasya, sang-ayon kay Lopez, sapagkat aniya’y ito ang humuhubog sa istruktura ng alin mang akda (179). Sa madaling sabi, kabilang sa usaping ito ang kung paanong maaabot ng sinumang manunulat ang ‘kawastuhan’ ng tindig at nilalaman ng kanyang akda kung maayos nitong naipapaloob ang politika o mensahe sa bawat sulatin na kanyang iniaakda na tipong natural o malinis ang pagkakasulat (180).

Sapagwawakas ng artikulo, isa sa lumilitaw na tanong ang usapin naman ng kung sino ang mga maaaring lumikha ng proletaryadong panitikan kung marami sa nagsusulat o mambabasa ng panitikan ay nabibilang sa isang uri at ito ang burgesyia o gitnang uri? Para kay Lopez, ang mga burgis na manunulat na tumalikod sa kanilang kinabibilangang uri ang tunay na magsusulong ng proletaryadong panitikan. Narito ang pahamig na pahayag ng manunulat:

Bourgeois writers who have stood outside of their own class to examine it clinically, as it were, only to be filled with disgust and anger are the genuine forerunners of the proletarian writer. Through them the carry-over value of literature is secured and there is a natural transition, not a yawning gap, between the proletarian writer and the past...

From here, the path which the proletarian writer may tread stretches far and clear into the future. (181)

Para naman sa panghuling artikulo, masaklaw ang nais pag-usapan ng sanaysay ni Lopez sa “Literature and Society” na tumatagos mula sa gampanin ng manunulat sa kanyang panahong kinaiiralan hanggang sa mga estilo, pamamaraan ng pagsusulat at tungo sa usapin ng hinggil sa mga mahahalagang usapin sa panitikan tulad ng pagpapapalaganap nito at ang kaakibat na responsibilidad sa pagpapaunlad at pagpapayabong nito.

Sa pagsisimula ng sanaysay, inumpisahan ni Lopez sa higit na pinakapersonal at pinakamalapit sa kanya: ang mga usapin ng pagsibol ng mga salita, ang paghaharaya sa pagbubuo ng mga tagpuan at suliranin sa isip, ang pagpili ng mahuhusay at magaganda sa pandinig na mga salita. Ngunit agad niya rin tutunggaliin ang mga iniisip sapagkat inaamin niyang higit pa sa husay sa pandinig at kulay mayroon ang mga salita: higit sa lahat, ito’y daluyan ng tao para sa pakikipag-usap at pakikipag-ugnayan.

Kaya ganoon na lang din ang pagdiskurso ni Lopez sa usapin ng ‘pagbabago’ ng panulat ng sinumang manunulat na pana-panahon ay ‘binabago’ o ‘nababago’ ang kani-kanilang mga panlasa sa iba’t ibang usapin at paksa at naaangkop na tindig sang-ayon sa karunungan na bitbit ng pagbabago ng pananaw (Abad 1998, 373). Ngunit paglilinaw ni Lopez, hindi ibig sabihin nito na hindi na niya plano pang sulatin ang nakasanayan na, at sa halip, pagpapakita lamang ito na mas may mahahalagang pag-usapan sa lipunan lampas dito (374). Sa puntong ito, mahalagang bigyang-pansin ang pagbibigay-linaw ni Lopez sa isa sa namamayaning paninindigan sa panulat ng kanyang panahon: ang sining-para-lamang-sa-sining. Iginigiit niyang kaya marami ang naniniwala sa kaisipang ito, lalo sa mga manunulat, ay natatakot o malay silang hindi kilalanin na may maling nagaganap sa lipunan at sa halip na ipakita ang tunay na realidad ay nagkakasya na lamang sa husay ng pagpili ng mga salita at pagpapabatid ng partikular na damdamin na hiwalay sa nagaganap sa paligid (375–6). Kaya para kay Lopez, makagagawa lamang ang isang artista o manunulat ng isang mahusay na obra o akda kung malay na yayakapin ang tunay na ganda at salimuot na ibinibigay ng buhay, sa halip na muli’t muling umiwas sa mga bagay na politikal o panlipunang paksa sa kani-kanilang mga akda.

The opinion is still widely held that the artist and the man of letters should leave social agitation alone and stick to art, that it is not their business to help advance social justice and defend democracy, but exclusively to paint a landscape, compose a song or write a sonnet. Despite the fact that events in the modern world have made it increasingly difficult for artists to do their work, there are still those who fondly cling to the delusion that there is an Ivory Tower to which the worshippers of Beauty can retire away from the madding crowd. Of course, there is no such tower; only people who imagine that they dwell in one. For deliberate isolation from the rest of the world and complete indifference to the fortunes of mankind on the part of the artist can only mean one thing: that he is incapable of profound thought and deep feeling and is therefore, to that extent, incapable also of great art. (376)

Ayon pa kay Lopez, kung paanong patuloy na nananatiling makabuluhan at napapanahon ang mga klasiko at matatanda nang panitikan sa daigdaig ay dahil sa pagiging lapat nito sa mga nagaganap sa kani-kanilang lipunan at tumutugon sa pangangailangan ng bawat tao: hindi dahil sa maganda lang itong pakinggan o dagdag sa kani-kanilang koleksiyon, sa halip ay upang tugunan ang panlipunang layunin pana-panahon (377-8).

Bilang pagwawakas, ipinapaalala ni Lopez kung ano nga ba ang tunay na panlipunang gampanin ng manunulat kung lahat naman sa hanay nito ay naniniwala na ang tanging tunguhin ng kani-kanilang panulat ay ang pag-unlad o progreso, hindi lamang ng sariling husay sa panulat, kundi pati na ng kondisyon at kalagayan ng bawat mamamayan ng kanyang iniiralan. At kung sa puntong ito ay higit na mamulat ang manunulat na higit pa siya sa tungkuling ito at ituring na isa na siyang ganap na panlipunang repormista dulot ng kanyang panulat, ani Lopez, hindi niya ito ikatatakot at sa halip ay buong pusong yayakapin (379).

Sa pangkabuuan, may malalim na pagkagagap ang matutunghayan kay Lopez at sa kanyang panulat sa panahon at lipunang kanyang kinaiiralan sa dalawang sanaysay na kanyang isinulat. Kalabisan man ngunit

masasabing tila malaki ang kanyang iniunlad sa kanyang mga kakontemporaneo sa usapin ng pagkakaunawa sa panlipunang gampanin ng panitikan at saysay ng pagiging manunulat sa panahon iyon. Malinaw ang tindig ni Lopez: kung manunulat ka at nais mong maabot ang higit na potensiyal ng iyong piniling larangan, kalakasan at wasto ang pagbabago ng kondisyon at kalagayan ng mamamayan sa lahat ng iyong makakaya gamit ang panulat.

KONGKLUSYON

Sa pamamagitan ng papel na ito, sinuri ang mga akda ng dalawa sa nangungunang makabayang intelektuwal-manunulat sa panahon ng Pamahalaang Komonwelt: Si Amado V. Hernandez na kilala sa wikang Tagalog at si Salvador P. Lopez naman sa wikang Ingles. Kapwa ipinakita ng dalawa ang kani-kanilang talino at determinasyon sa pamamagitan ng pagmamaksimisa sa gampanin ng kanilang panulat sa pagtataguyod at pagbubuo ng bayan. Bagaman may mga tampok na pagkakaiba-iba sa kani-kanilang tindig sa iba't ibang paksang kanilang isinulat na naging bahagi ng papel na ito, masasabi ang kani-kanilang kamalayan ay repleksiyon at bunga rin ng lipunang na kanilang kinabibilangan: lipunang kung saan patuloy ang paggigiit ng panlipunang katarungan, sa kabila ng nagpapatuloy na presensiya ng mga dayuhan sa loob ng bansa at ang mahigpit na tungkulin ng isang manunulat at mga angkop na gampanin nito sa pagbubuo ng bayan. Sa madaling sabi, sa ganito marapat na basahin at kilalanin ang dalawang makabayang manunulat: na ang kanilang buong buhay ay isa ring proseso ng paghuhubog sa kani-kanilang mga pinaniniwalaan at tinitindigan na lagi't laging ang ikabubuti ng bayan ang pinag-uugatan. ♦

MGA SANGGUNIAN

- Abad, Gemino, ed. *The Likhaan Anthology of Philippine Literature in English from 1900 to the Present*. Lungsod Quezon: University of the Philippines Press, 1998.
- Acuña, Rafael A. "The World, The Text, and S.P. Lopez." *Kritika Kultura* 13 (2009): 23–63.
- Agoncillo, Teodoro A. *Ang Pilipinas at ang mga Pilipino: Noon at Ngayon*. Manila: R. P. Garcia Pub., 1981.
- . *Bahaghari't Bulalakaw Katipunan ng mga Sanaysay at mga Pag-Aaral*. Lungsod Quezon: University of the Philippines Press, 1998.
- . *The History of the Filipino People*. Lungsod Quezon: C & E Publishing, Inc.) 1990. Print. Arguilla, Manuel et. al. *Literature Under the Commonwealth*. Lungsod Maynila: Philippine Writers' League, 1940.
- Armingol, Kevin P. "Si Balagtas at ang Pagsasakatuparan ng 'Bayang Natimau' ng Rebolusyong 1896." *DLSU Malay Journal* 51, no. 2 (2019): 60–70.
- Constantino, Renato. *The Philippines: A Past Revisted*. Lungsod Maynila: Renato Constantino, 1975. Kerkvliet, Merlina Tria. *Manila Worker's Union, 1900–1950*. Lungsod Quezon: New Day Publishers, 1992.
- Ordoñez, Elmer, ed. *Nationalist Literature Centennial Forum*. Lungsod Quezon: University of the Philippines Press, 1995.
- Reyes, Jun Cruz. *Ka Amado*. Lungsod Quezon: University of the Philippines Press, 2012.
- Reyes, Soledad S. *Narratives of Notes Studies of Popular Forms in the 20th Century*. Lungsod Maynila: University of Santo Tomas Publishing House, 2012.
- San Juan, David Michael M. "Bigwas sa Neoliberalismo, Alternatibo sa Kapitalismo: Adbokasing Pangwika at Sosyalistang Programa sa Nobelang Mga Ibong Mandaragit ni Amado V. Hernandez." *Daluyan, Journal ng Wikang Filipino* 22, nos. 1–2 (2016): 67–102.
- Simbulan, Dante C. *When the Rains Come, Will Not the Grass Grown Again? The Socialist Movement in the Philippines: 1920–1960*. Lungsod Quezon: Pantas Publishing & Printing Inc., 2018.
- Tablan, Ferdinand. "Kaisipang Sosyalismo sa mga Akda ni Amado V. Hernandez." *Kritike An Online Journal of Philosophy* 1 (2011): 15–35.
- Tolentino, Rolando. *Sipat Kultura Tungo sa Mapagpalayang Pagbabasa, Pag-aaral at Pagtuturo ng Panitikan*. Lungsod Quezon: Ateneo de Manila University Press, 2007.
- Torres-Yu, Rosario, ed. *Amado V Hernandez: Tudla at Tudling Katipunan ng mga Nalathalang Tula, 1921–1970*. Lungsod Quezon: University of the Philippines Press, 1986.
- Veneracion, Jaime B., ed. "Ang Kilusang Masa Sa Kasaysayang Pilipino (1900–1992)." *Philippine Social Sciences Review Special Issue* (1994): 244.

Nagtapos si KEVIN P. ARMINGOL ng BSE Filipino sa PNU Manila bilang Literary Editor ng The Torch Publications. Ilan sa kanyang mga gantimpalang nakamit ay CEGP Gawad Emmanuel Lacaba, UST Gawad Jose Villa Panganiban, at UNESCO Manila Dalitext. Una siyang naging national fellow sa UP Diliman ng Palihang Rogelio Sicat 6; at ikalawa, sa pangunguna ng DLSU Manila: ang TALABAN 2022: Palihang Bienvenido Lumbera sa Pananaliksik at Ika-11 Kritika La Salle National Workshop on Art and Cultural Criticism. Habang at matapos namang kunin ang kursong MA Araling Pilipino sa UP Diliman, nalathala ang kanyang mga akda, saliksik, at salin sa ilan sa nirerespetong peer-reviewed journal sa bansa kabilang na ang mga sumusunod: DLSU Malay, UP SWF Daluyan, PSLLF Kawing, UP OVCSA Dunong, at Social Science Diliman. Sa kasalukuyan, guro siya sa Filipino at Araling Pilipino sa FEU Manila.